

PAULINA DĄBROSZ-DREWNOWSKA* – SZCZECIN
KS. KAZIMIERZ PIOTROWSKI CSSR** – TUCHÓW

***KATALOG BIBLIOTEKI POBENOŃSKIEJ JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY
O DZIAŁALNOŚCI DUSZPASTERSKIEJ, OŚWIATOWO-
WYCHOWAWCZEJ I WYDAWNICZEJ ZGROMADZENIA
REDEMPTORYSTÓW W WARSZAWIE W LATACH 1787-1808***

**CATALOGUE OF THE BENONITE LIBRARY AS A SOURCE
OF KNOWLEDGE ABOUT THE PASTORAL, EDUCATIONAL
AND PUBLISHING ACTIVITIES OF THE REDEMPTORIST
CONGREGATION IN WARSAW IN THE YEARS 1787-1808**

Abstract

The article presents the history of the creation and preliminary analysis of the, hitherto unknown to researchers, catalogue of the Benonite Library (this is the formal title of the document), a library belonging to the Redemptorists (Benonites), who carried out pastoral, educational, welfare and cultural activities in Warsaw in 1787–1808, which was found after more than 200 years in the collection of the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv. The catalogue is a valuable source for studying the comprehensive activities of the Congregation of the Most Holy Redeemer. It was written down in five volumes by Stanisław Treter, as commissioned by the Ministry of the Interior of the Duchy of Warsaw. The record is kept in the Treter family fond, in the above-mentioned archive. The individual volumes of the catalogue contain Latin, Polish, German, French and Italian books, divided by subject matter into theology, law, medicine,

* Paulina Dąbrosz-Drewnowska – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, Instytut Historyczny, Uniwersytet Szczeciński

e-mail: paulina.dabrosz-drewnowska@usz.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1444-1352>

** Ks. Kazimierz Piotrowski CSSR – mgr lic. w zakresie teologii, Dom Zakonny Prowincji Warszawskiej Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela (Redemptorystów) w Tuchowie, zm. 19 lutego 2023 roku w Tarnowie.

<https://orcid.org/0000-0002-8037-4648>

philosophy, history and philology. The catalogue also includes Benonite school textbooks and manuscripts. The article reconstructs the history of S. Treter's creation of the catalogue, the subsequent fate of this source and its significance for research into the activities of the Benonite establishment. It reconstructs the history of the book collection, which numbered more than 6,000 volumes and was dispersed after the congregation's suppression. While discussing the Benonites' collection of books, the article offers a closer look at their hitherto poorly understood publishing activities. The findings will make it possible in the future to thoroughly analyse the contents of the Benonite library, study the mental culture of the Benonites and supplement the knowledge of Warsaw libraries and printing houses of the late 18th and early 19th centuries.

Keywords: Benonites; Redemptorists; Klemens Hofbauer; Stanisław Treter; library; Benonite print shop; Benonite Library catalogue

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Przybycie do Warszawy w 1787 roku Klemensa Marii Hofbauera ze Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela zapoczątkowało działalność prężnego ośrodka religijnego, oświatowego i kulturalnego przy kościele św. Benona na Nowym Mieście. Redemptoryści, zwani benonitami, zgodnie ze swoim charyzmatem głosili Ewangelię ubogim. Odpowiadając na głęboki kryzys religijny i liturgiczny wieku oświecenia, swoją działalnością zapoczątkowali odrodzenie religijne Warszawy¹. Przyniesli do Polski duchowość św. Alfonsa Liguoriego, który w XVIII wieku wyznaczył nowe kierunki myślenia o formach ewangelizacji, teologii, homiletyki i liturgii, stawiając w centrum działalności pastoralnej Eucharystię. Jej celebracja była podstawą posługi duszpasterskiej benonitów. Wyróżniało ich rozbudowane duszpasterstwo dostosowane do różnych grup społecznych, działalność misyjno-rekolekcyjna, prowadzenie bractw religijnych, apostołat wśród innych grup wyznaniowych. W kościele głosili codziennie kilka kazań po polsku, niemiecku i francusku. Ciesząc się poparciem króla Stanisława Augusta oraz arystokracji, redemptoryści prowadzili sierocińce, szkołę elementarną i pierwszą w historii polskiego szkolnictwa szkołę zawodową dla dziewcząt. Otworzyli nowicjat i seminarium zakonne. Przy kościele działała orkiestra wykonująca dzieła najwybitniejszych kompozytorów².

W ciągu zaledwie dwudziestu lat na potrzeby swojej pracy redemptoryści zgromadzili bibliotekę liczącą ponad 6 tysięcy tomów³. Założyli też własną dru-

¹ K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 266-267.

² O. Shkurgan, *Muzyka w działalności duszpasterskiej benonitów warszawskich (1787-1808)*, w: *Święty Klemens Maria Hofbauer CSsR – dobry patron na złe czasy*, red. M. Sadowski, P. Dąbrosz-Drewnowska, Kraków 2020, s. 67-100.

³ W tym okresie biblioteka misjonarska, o której mowa poniżej, liczyła ponad 12 000 pozycji. Dla porównania: najstarsze i najlepiej wyposażone polskie biblioteki jezuickie przed kasatą zakonu w 1773 roku obejmowały ponad 10 000 pozycji, co jednak należało do wyjątków (mniejsze zawierały średnio ok. 5000 dzieł); zob. K. Gonet, *Biblioteka Księży Misjonarzy u św. Krzyża w Warszawie*.

karnię, w której wydawali dzieła A. Liguoriego, statuty i przywileje zgromadzenia, modlitewniki, śpiewniki religijne oraz podręczniki używane w szkołach. Po kasacie ich klasztoru, która nastąpiła w 1808 roku, księgozbiór uległ rozproszeniu. Przez dwieście lat wiedza o bibliotece benonitów sprowadzała się do zdawkowych informacji zaczerpniętych ze źródeł wytworzonych po kasacie klasztoru i opublikowanych w wydawnictwie źródłowym *Monumenta Hofbaueriana*⁴. Wszystkie dotychczasowe wiadomości zebrał i uporządkował o. Adam Owczarski w monografii dotyczącej działalności zgromadzenia w Warszawie⁵. Wcześniej zarówno biblioteka, jak i wydawnictwo benonitów były jedynie wzmiankowane w literaturze historycznej⁶. Brak inwentarza przy jednoczesnym braku księgozbioru poważnie zubażał wiedzę o specyfice duchowości i aktywności zakonu w latach 1787-1808. Przełomem w badaniach naukowych okazało się odnalezienie przez nas w 2021 roku pięciotomowego *Katalogu Biblioteki Pobenońskiej* przechowywanego w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie w zbiorach rodziny Treterów (treterianach)⁷. Krytyczna edycja tego katalogu ukazała się drukiem w 2022 roku⁸.

W artykule omówiono dzieje powstania katalogu i jego losy. Podano ogólną charakterystykę źródła i wskazano na znaczenie znaleziska dla historyków. Zasygnalizowano najważniejsze problemy badawcze. Wskazano znaczenie katalogu jako istotnego źródła wiedzy do głębszego poznania działalności duszpasterskiej, oświatowo-wychowawczej i wydawniczej benonitów. Na wstępie zaznaczyć należy, że artykuł jest jedynie wstępem do pogłębionej analizy benońskiego księgozbioru i szerszych badań porównawczych, które powinny być prowadzone na tle innych księgozbiorów warszawskich, zwłaszcza księgozbiorów klasztornych. Badania takie pozwolą pokazać szerszą rolę i znaczenie klasztoru Redemptorystów w życiu

Zarys problematyki, „Nasza Przeszłość”, 86 (1996) s. 82-83; L. Grzebiń, *Organizacja bibliotek jezuitkich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 30 (1975) s. 247.

⁴ *Monumenta Hofbaueriana. Acta quae ad vitam S. Clementis Hofbauer referuntur* (dalej: MH), t. I-XV, wyd. W. Szoldrski, Kraków-Toruń-Rzym, 1915-1951; t. XVI, wyd. M. Brudzisz, H. Schermann, Innsbruck 1998. Ostatni tom jest tłumaczeniem najważniejszych dokumentów na język niemiecki.

⁵ A. Owczarski, *Redemptoryści benonici w Warszawie 1787-1808*, Kraków 2000, s. 154-155.

⁶ S. Kieniewicz stwierdził: „Mała drukarnia tłoczyła książki nabożne” (S. Kieniewicz, *Sprawa benonitów 1808 r.*, w: *Wiek XVIII. Polska i świat. Księga pamiątkowa poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974, s. 437). P.P. Gach napisał, że benonici prowadzili „małą drukarnię książek dewocyjnych” (P.P. Gach, *Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku*, Rzym 1980, s. 46).

⁷ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHU), Treterowie 836, *Katalog Biblioteki Pobenońskiej roku 1809 spisującej się z woli Jaśnie Wielmożnego Ministra Spraw Wewnętrznych i Religijnych Księstwa Warszawskiego*.

⁸ MH t. XIX, *Catalogus bibliothecae benonitorum in Varsovia*, red. P. Dąbrosz-Drewnowska, K. Piotrowski, W. Kaminskyi, A. Owczarski, M. Sadowski, P. Chyła, Warszawa 2022. Książka została nagrodzona Dyplomem Honorowym Konkursu Varsaviana Roku im. Hanny Szwankowskiej (edycja 2022-2023).

umysłowym, religijnym i społecznym Warszawy przełomu XVIII i XIX wieku oraz wzbogacą ogólną wiedzę o bibliotekarstwie i drukarstwie tego okresu.

Źródła i prowadzone badania

Historycy, wśród nich Marceli Handelsman, Juliusz Willaume, Stefan Kieniewicz, Władysław Rostocki, podejmowali naukowo temat benonitów zwłaszcza pod kątem bezprecedensowej kasaty zgromadzenia w czasach Księstwa Warszawskiego⁹. Kwerendy przeprowadzone przez nas w ostatnich latach z okazji jubileuszu 200-lecia śmierci św. Klemensa Hofbauera w wielu archiwach oraz bibliotekach we Francji, Niemczech, Polsce i Ukrainie pozwoliły na odkrycie licznych nowych źródeł, opublikowanych w kolejnych tomach *Monumenta Hofbaueriana*¹⁰. Umożliwiły one pełniejsze wyjaśnienie problemu badawczego, jakim była kasata, ale nieoczekiwanie dostarczyły także nowej wiedzy na temat księgozbioru klasztorowego i druków benońskich¹¹.

W 1808 roku, zaraz po wywiezieniu zakonników do twierdzy Kostrzyn nad Odrą, Prefektura Departamentu Warszawskiego, z rozkazu ministra spraw wewnętrznych Księstwa Warszawskiego Jana Łuszczewskiego, zleciła skatalogowanie księgozbioru. Pierwsza wzmianka o katalogu biblioteki pobenońskiej, w oparciu o *Katalog manuskryptów archiwum rodziny Treterów we Lwowie*, przechowywany jako depozyt w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, została podana w artykule Krystyny Korzon¹². Druga informacja znalazła się w opracowaniu Stanisława Pijaja wydanym w 1995 roku¹³. O archiwaliach Treterów pisała Natalia Cariowa w 1998 roku, wspominając ogólnie o katalogach

⁹ M. Handelsman, *Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807-1813*, Kraków 1915, s. 104-105; J. Willaume, *Fryderyk August jako książę Warszawski (1807-1815)*, Poznań 1939, s. 106-109; W. Rostocki, *Stan badań nad sprawą usunięcia redemptorystów (benonów) z Księstwa Warszawskiego*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, red. K. Wojtyła, Lublin 1973, s. 455-464; Kieniewicz, *Sprawa benonitów 1808 roku*, s. 435-443.

¹⁰ MH t. XVII, red. P. Dąbrosz-Drewnowska, K. Piotrowski, A. Owczarski, M. Sadowski, P. Chyła, Warszawa 2020; t. XVIII, red. P. Dąbrosz-Drewnowska, K. Piotrowski, W. Kaminsky, A. Owczarski, M. Sadowski, P. Chyła, Warszawa 2021.

¹¹ P. Dąbrosz-Drewnowska, *Wygnanie św. Klemensa Marii Hofbauera i wspólnoty benonitów z Warszawy w świetle nowo odkrytych źródeł*, w: *Święty Klemens Maria Hofbauer CSSR – dobry patron na złe czasy*, s. 101-176.

¹² K. Korzon, *Fragment Treterianów w Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury. Biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 35 (1990) z. 50, s. 159. O katalogu biblioteki nie wspomina w swoich pracach Urszula Paszkiewicz – zob. U. Paszkiewicz, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i znalezionych w Polsce do 1939 roku*, cz. 1-2, Warszawa 1990; też, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, t. 1-2, Warszawa 2015. Informacji na ten temat nie ma również w pracach: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie (Dissolutiones monasteriorum in Re Publica Utriusque Nationis et Silesia sitorum ad processus Europaeae saecularisationis relata)*, red. M. Derwich, t. I-IV, Wrocław 2014.

¹³ S. Pijaj, *Archiwa rodzinno-majątkowe w zbiorach państwowych we Lwowie*, Warszawa 1995, s. 36-37, 76. Informacja o katalogu nie została podana przy omawianiu zespołu 836 z CPAHU, ale

księgozbiorów przechowywanych w tej kolekcji¹⁴. Poszukiwania we Lwowskiej Naukowej Bibliotece im. W. Stefanyka pozwoliły odnaleźć rękopisy Stanisława Kajetana Tretera, odpowiedzialnego za przygotowanie katalogu. Zawierały one cenną wiedzę dotyczącą prac przy księgozbiorze¹⁵. Były pierwszym tak obszernym źródłem informacji na ten temat i zostały opublikowane w XVIII tomie *Monumenta Hofbaueriana*¹⁶. Dalszym etapem badań były poszukiwania w Centralnym Państwowym Archiwum Ukrainy we Lwowie, do którego większa część zasobu treterianów trafiła z Lwowskiej Naukowej Narodowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka (LNNBU) w lutym 1975 roku¹⁷.

Powstanie biblioteki benońskiej i gromadzenie ksiązek

Redemptoryści przykładali dużą wagę do słowa drukowanego. Zgromadzenie powstało w 1732 roku w Scali koło Neapolu, ośrodkiem intelektualnym i akademickim, w którym w drugiej połowie XVIII wieku promowano odnowę i reformę życia społecznego. Z Neapolu wyływały się nowe prądy ideologiczne, intelektualne i kulturalne¹⁸. Synod w Neapolu z 1726 roku zainaugurował nową epokę w historii tamtejszego Kościoła, umożliwiając reorganizację duszpasterstwa i dyscypliny kościelnej. Założyciel redemptorystów św. Alfons Liguori czerpał również bodźce do swej działalności z klimatu odnowy religijnej Klemensa XII i Benedykta XIV, który uczynił z Rzymu ośrodek oświecenia chrześcijańskiego¹⁹. Alfons Liguori wywodził się z rodziny arystokratycznej. Odebrał bardzo staranne wykształcenie zwieńczone studiami i podwójnym doktoratem: z prawa kościelnego i cywilnego²⁰. Był autorem 111 dzieł tłumaczonych na wiele języków²¹. Specyfika pracy duszpa-

przy okazji opisu niewielkiej części treterianów (zespół 130) znajdujących się w zbiorach Lwowskiej Naukowej Narodowej Biblioteki Ukrainy im. W. Stefanyka (dalej: LNNBU).

¹⁴ N. Cariowa, *Archiwa Rodowe Czajkowskich i Treterów w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 9 (1998) s. 124.

¹⁵ LNNBU, Treterowie 130, sygn. 26, Materiały dotyczące uporządkowania *Katalogu Biblioteki Pobenońskiej*, 1809, k. 1-31.

¹⁶ MH XVIII, s. 147-223.

¹⁷ Archiwum Treterów w lwowskim archiwum liczy 330 jednostek aktowych kompletnych i 70 kg akt luźnych (usystematyzowanych w 1309 jednostek aktowych). Stanowi bardzo dobrze zachowane, niezwykle bogate, wzorcowe archiwum rodzinne; Cariowa, *Archiwa Rodowe Czajkowskich i Treterów*, s. 123, 125.

¹⁸ *Historia Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela*, t.1, *Powstanie i rozwój zgromadzenia (1732-1793)*, red. F. Chiovaro, Tuchów 1997, s. 91.

¹⁹ Benedykt XIV był mecenasem nauki i sztuki, dbał o wzbogacenie zbiorów Biblioteki Watykańskiej. W duszpasterstwie zobowiązał biskupów do podniesienia poziomu nauczania kapłanów, wizytowania parafii, a także propagowania misji (*Historia Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela*, s. 55).

²⁰ Uczył się początkowo pod kierunkiem księdza Domenico Buonaccii i najlepszych nauczycieli prywatnych w zakresie literatury, filozofii, nauk ścisłych, sztuk wojskowych, muzyki, a także rysunku, malarstwa i języków obcych.

²¹ Najważniejsze z nich to *Teologia moralna*, wydana drukiem w 1748 roku, która przez wiele lat była w całym Kościele podstawowym podręcznikiem do nauki teologii moralnej. Ponadto pi-

sterskiej redemptorystów, prowadzenie misji i rekolekcji wymagały doskonałego przygotowania. W ogólnej regule zapisano: „[Redemptoryści] będą się przykładać pilnie do studium i spędzą życie pośród książek, aby mogli być w pełni przygotowani [do pracy]”²². Wymagania wobec kandydata na misjonarza były duże²³. Staranna i dobrze zorganizowana formacja duchowa, intelektualna i duszpasterska obejmowała pięć cykli w dwóch etapach (kapłaństwo i życie apostołskie) i trwała osiem i pół roku, nie licząc nowicjatu²⁴. Poziom wykształcenia duchowieństwa zakonnego był wtedy uznawany za wyższy niż duchowieństwa diecezjalnego, a jego podstawą był cykl teologiczny i filozoficzny²⁵. W tym czasie model kształcenia w diecezjalnych seminariach duchownych, który funkcjonował w Europie, również w Polsce, był znacznie krótszy²⁶. Klerycy redemptorystowscy w Warszawie osiągnęli bardzo dobre wyniki w czasie egzaminów przed święceniami kapłańskimi²⁷.

Uznawszy za jedną z przyczyn dekadencji studiów kościelnych w XVIII wieku brak wartościowych i aktualnych księgozbiorów, redemptoryści dbali o zakup dzieł oraz wydawanie własnych druków. Troska o bibliotekę wspólnoty została zapisana w regule. Napisano w niej, że każdym domu, choćby małym, powinna być

sał dzieła ascetyczne (np. *O umiłowania Jezusa Chrystusa w życiu codziennym, Nawiedzenia Najświętszego Sakramentu*).

²² *Codex regularum et constitutionum CSsR necnon statutorum a capitulis generalibus annis 1764, 1855, 1894, Romae 1896*, nr 52.

²³ Reguła określała, że kandydaci o słabych zdolnościach intelektualnych nie mogli nauczać; pozostawali w domu zgromadzenia, gdzie powierzano im mniej odpowiedzialne zadania (tamże, nr 568).

²⁴ Przygotowanie do kapłaństwa obejmowało: cykl humanistyczny (rok, od 1784 roku dwa lata), cykl filozoficzny (dwa lata) i cykl teologiczny (trzy lata). Następnym etapem było przygotowanie apostołskie redemptorysty: cykl moralny (teologia moralna przez 1,5 roku, a od 1784 roku przez dwa lata) i pastoralny (tzw. drugi nowicjat, trwający sześć miesięcy). Do tego dochodziło jeszcze przygotowanie do kaznodziejstwa i egzamin jurysdykcyjny (*Historia Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela*, s. 560-561).

²⁵ J. Flaga, *Z problematyki funkcjonowania studiów zakonnych w XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 39/40 (1991/1992) nr 2, s. 81.

²⁶ W praktyce do 1800 roku w seminariach misjonarskich dla księży diecezjalnych (w Warszawie przy kościele Świętego Krzyża) nauka trwała około dwóch lat, czasem rok, a nawet tylko kilka miesięcy. Seminaria tzw. księży komunistów (w Warszawie seminarium przy katedrze św. Jana) stały na gorszym poziomie pod względem kadry i wykładanych przedmiotów. Program studiów u św. Jana zawierał tylko trzy podstawowe przedmioty: teologię dogmatyczną, moralną i historię kościelną, a u Świętego Krzyża dodatkowo filozofię i prawo kanoniczne. Przedmioty te alumni św. Jana studiowali pobieżnie, łącznie z dogmatyką lub teologią moralną; por. A. Orczyk, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017, s. 108; A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 7 (1964) z. 1-2, s. 163.

²⁷ W 1800 roku nuncjusz w Warszawie Wawrzyniec Litta pisał do generała Pawła Blasucciego, że biskup diecezji warszawskiej Józef Miaskowski zapewniał go, iż „uczniowie Liguorianów, których tu benonami nazywają, przy egzaminach przed święceniami dają dowód lepszego wykształcenia niż wszyscy inni” (MH VIII, s. 204).

biblioteka, dobrze zaopatrzona i usytuowana w miejscu przewiewnym i suchym²⁸. Dostosowana do miejscowych warunków reguła warszawska zgromadzenia mówiła o istnieniu przeznaczonych dla wspólnego użytku biblioteki domowej (*bibliotheca communis*)²⁹. W *Katalogu Biblioteki Pobenońskiej* zwracają również uwagę książki wydane przez jezuitów, co każe przypuszczać, że część księgozbioru redemptoryści mogli odziedziczyć po jezuitach, którzy do momentu kasaty obsługiwali kościół św. Benona. Redemptoryści odziedziczyli zapewne także książki z biblioteki Bractwa św. Benona. O tym, że taki księgozbiór był gromadzony przy kościele św. Benona, świadczy inwentarz pochodzący z 1641 roku, który wymienia bibliotekę w spisie majątku konfraterni³⁰. Ponadto dużą liczbę zasobu stanowił księgozbiór prywatny pochodzącego z Saksonii ojca Karola Jestersheina. Przed przybyciem do Warszawy studiował on na Uniwersytecie Wrocławskim. Był doskonale i wszechstronnie wykształcony, przede wszystkim w zakresie muzyki i architektury. Pochodził z zamożnej, szlacheckiej rodziny³¹. W liście do ojca Jestersheina pisany z Wiednia 11 października 1806 roku Klemens Hofbauer poleca sporządzić inwentarz książek wspólnoty zakonnej, sporządzić jego kopię i wpisać w nim, że książki te należą do kościoła św. Benona, a poza tym informuje, że każdy duchowny ma swoją małą biblioteczkę³².

Benonicy bardzo dbali o swój księgozbiór, związany ściśle z przeznaczeniem warszawskiej placówki. W 1795 roku Klemens Hofbauer zwracał się do generała Pawła Blasucciego o przysłanie książek z Włoch³³. Jako przełożony wspólnoty dbał zwłaszcza o gromadzenie dzieł napisanych przez redemptorystów, żywotów

²⁸ Reguła określała dokładnie przepisy dotyczące używania książek, wnoszenia ich z biblioteki, zasady używania ich przez profesorów, studentów, nowicjuszy i braci oraz gości. Precyzowała, jakie dzieła można trzymać w pokoju; por. *Historia Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela*, s. 584-585.

²⁹ *Constitutiones sive Statuta et Regule Congregationis Praesbyterorum sub Titulo SS. Redemptoris, aprobatae a Benedicto papa XIV*, Varsaviae 1789, s. 18; jeden zachowany egzemplarz tej reguły znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, a drugi w Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu.

³⁰ M. Kuc-Czerep, *Niemieckojęzyczni mieszkańcy Warszawy. Droga do obywatelstwa w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2021, s. 207

³¹ Owczarski, *Redemptoryści benonicy w Warszawie 1787-1808*, s. 42.

³² Archives Nationales, AF IV 1046, nr 109. Ta informacja pochodzi z francuskiego tłumaczenia listu znajdującego się w korespondencji przejętej w klasztorze przez władze polskie z porozumieniem z francuskimi. W dokumentacji przesłanej do Dreżna znalazły się streszczenia niektórych listów po polsku (nie wiadomo, czy dokonane na podstawie francuskich tłumaczeń korespondencji czy oryginałów). Na temat tegoż listu nr 109 zanotowano, że Klemens Hofbauer „życzy, ażeby przepisać registr Xiążek bractwa i nadać mu tytuł «Inwentarz Xiążek Biblioteki Kościoła S. Benona»; oprócz tego każdy członek ma mieć prywatny zbiór Xiążek u siebie”; MH XVII, s. 346-347.

³³ „Jeszcze raz proszę Przewielebnego Ojca, aby zechciał mi przysłać 36 sztuk oficjum własnego naszego Zgromadzenia. Rośniemy ciągle w liczbę, a mamy tylko cztery egzemplarze. Poza tym proszę o wszystkie Konstytucje, tak te ogólne, jak i odnoszące się do poszczególnych urzędów. Ponadto, jeżeli to możliwe, proszę o biografię naszego Ojca Alfonsa i innych ojców, jak też o formularze Mszy Świętej i książki rekolekcyjne dla świeckich i duchownych oraz o kazania misyjne, abyśmy mogli posługiwać się tymi, które są używane w naszym Zgromadzeniu. Nie ma znaczenia,

zmarłych współbraci i dzieł św. Alfonsa Liguoriego³⁴. Biblioteka w dużej mierze powstała w drodze zakupów. Katalogi księgarskie książek odnotowane w wykazie sporządzonym przez Tretera świadczą o tym, że benonicy śledzili nowości wydawnicze³⁵. Pieniądze na bibliotekę pochodziły z ogólnego uposażenia klasztoru. Z powodu braku źródeł nie wiemy, czy przeznaczano na ten cel jakieś specjalne sumy. Wiadomo, że książki były wypożyczane osobom z najbliższego otoczenia redemptorystów. Stanisław Treter, spisując katalog, podawał listę brakujących dzieł religijnych, np. modlitewników, które zostały wypożyczone przez dobrodziejkę zgromadzenia księżną Magdalenę z Raczyńskich Lubomirską (1765-1847), córkę Kazimierza Raczyńskiego³⁶.

Książka stała się dla benonitów narzędziem duchowego i intelektualnego formowania skupionych wokół klasztoru katolików świeckich. Klemens Hofbauer wiedział, że laicyzującym prądom oświecenia rozpowszechnianym poprzez słowo drukowane można przeciwdziałać skutecznie tylko tą samą metodą. Około roku 1782 Hofbauer poznał w Wiedniu byłego jezuitę Mikołaja Diessbacha, który założył skupiające osoby świeckie Stowarzyszenie Przyjaźni Chrześcijańskiej (*Amicizia Christiana*)³⁷. Propagowało ono wartościowe książki³⁸. Na jego wzór redemptorysta zapoczątkował w Warszawie działalność Stowarzyszenia Oblatów Najświętszego Odkupiciela, które zostało zatwierdzone przez Rzym 29 lipca 1804 roku³⁹. Jednym z środków osiągnięcia chrześcijańskiej doskonałości i pogłębienia życia duchowego było dla jego członków czytanie, tłumaczenie

w jakim języku te dzieła zostały wydane” (*Listy św. Klemensa Marii Hofbauera*, tłum. A. Owczarski, P. Chyła, Warszawa 2017, s. 28).

³⁴ Benonicy sprowadzali książki z Włoch i Austrii. Część pozycji zakupili u karmelitów w Krakowie. Dostęp do książek został ograniczony w czasach pruskich z uwagi na zmniejszenie ilości drukarni i księgarni. W liście z 12 marca 1806 roku o. Hübl skarżył się do ojca Wincentego Giattiniego, że trudno w Warszawie znaleźć dobre książki a „księgarze są zepsuci”. Narzekał, że na sprowadzenie wartościowych książek trzeba długo czekać. Przesłał mu listę 72 książek włoskich (niektóre książki po 8 lub 2 egzemplarze). Były to dzieła św. Alfonsa Liguori, ojców zgromadzenia, dzieła Benedykta XIV. Prosił o ich przesłanie do Warszawy na adres wspólnoty św. Benona (por. MH VIII s. 10-11, 37, 51, 53, 55, 66, 69, 75-76, 79-80, 98-99, 102-104, 106, 108, 116, 118-124, 221-225; MH IX 72-73).

³⁵ Treter odnotował następujące katalogi: „Catalogue des Livres Français etc. chez Frinetto (1792)”; „Catalogue des Livres chez Fred. Pfaff (1805)”; „Catalogue des divers Musiques chez Leuckart (1795)”; „Katalog książek u Jana Tomasza Trattner, w Wiedniu (1795)”; „Pakiet różnych ksiąg katalogów (sztuk 13)”; „Catalogo delle Sinfonie etc., Breslau”; por. MH XIX, *Katalog Biblioteki Pobonońskiej roku 1809*.

³⁶ MH XVIII, s. 148-149.

³⁷ M. Daniluk, *Diesbach Nikolaus Joseph (1732-1798)*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, kol. 1320-1321.

³⁸ Diessbach stworzył on również Stowarzyszenie Przyjaźni Kapłańskiej (*Amicizia Sacerdotale*) kształtujące kapłanów poprzez lekturę dobrej książki i szerzenie doktryny moralnej św. Alfonsa (A. Owczarski, *Redemptoryści benonicy w Warszawie 1787-1808*, s. 206).

³⁹ Z powodu zaginięcia i zniszczenia źródeł nie udało się do dziś ustalić nazwisk oblatów z tego okresu poza Heleną z Suffczyńskich Chrapowicką (1760-1832), żoną generała Józefa Chrapowickiego, kasztelana mściławskiego.

i rozpowszechnianie dobrych książek⁴⁰. Oblaci nakłaniali pojedyncze osoby i całe rodziny do unikania jakichkolwiek niereligijnych i bezbożnych książek⁴¹.

Jednym ze źródeł gromadzenia księgozbioru była produkcja własna. Nakłady liczyły po kilkaset egzemplarzy. Redemptoryści wydawali książki na użytek swojej działalności duszpasterskiej i edukacyjnej. Założyli drukarnię ok. roku 1794⁴². Maszyny zakupiła dla zgromadzenia Konstancja z Kuczyńskich Ciecierska, żona Jakuba Ciecierskiego, stolnika drohickiego⁴³. Źródła zebrane w *Monumenta Hofbauiana* wymieniały tylko niektóre tytuły wydane nakładem benonitów⁴⁴. Co charakterystyczne, druki te zostały odnotowane w katalogu w ilości co najmniej kilku, kilkunastu, kilkudziesięciu czy nawet kilkuset egzemplarzy w odróżnieniu od innych dzieł, odnotowanych przeważnie jako pojedyncze egzemplarze. Na tej podstawie udało się ustalić, że analizowany w literaturze naukowej starodruk *Modlitwa o zachowanie czystości*⁴⁵, opisywany jako wydawnictwo anonimowe⁴⁶, został wydany przez benonitów. Prawdopodobnie przez redemptorystów zostały też wydrukowane inne książki znajdujące się w katalogu, co wymaga dalszych badań. Dotychczas udało się zidentyfikować łącznie 16 wydawnictw benońskich⁴⁷, co po-

⁴⁰ W piśmie o aprobatę z 1802 roku (Oblatorum Societas SSmi Redemptoris) Klemens Hofbauer zwracał się do papieża Piusa VII, wyrażając cele stowarzyszenia, a pośród nich: „Praeter ea omnibus commune medium est etiam subministratio librorum bonorum cum delectu prudenti, ut sint genio personarum respectivarum, quibus legendi traduntur, accomodati, quatenus certior fructus reportetur” (MH II, s. 51-52). Oblaci na mocy swoich statutów mieli obowiązek spotykać się kilka razy do roku i omawiać sposoby promowania książek budujących oraz duchowych oraz troszczyć się nawzajem, jakie książki będą dla kogo bardziej przydatne (statut piąty) (MH II, s. 56-57).

⁴¹ *Listy św. Klemensa Marii Hofbauera*, s. 146.

⁴² Była czwartą w Warszawie drukarnią zakonną obok drukarni pijarskiej, pojezuickiej i misjonarskiej. Książki benońskie drukowano również w oficynach warszawskich Michała Grölla, Piotra Dufoura czy Piotra Zawadzkiego. Drukarnia benońska przestała działać w czasach rządów pruskich, a swoją działalność wznowiła w 1798 roku. O tym wznowieniu wiadomo z listu Jestersheina do Hofbauera z 2 marca 1798 roku; por. MH I, s. 24. W 1794 roku skonfiskowano maszyny drukarskie pijarom, misjonarzom i Drukarni Wolnej ze względu na publikacje patriotyczne; por. J. Wojakowski, *Wpływ Sejmu Czteroletniego na rozwój drukarstwa warszawskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”, 13 (1993) s. 41; D. Pietrkiewicz, *Książki z warszawskiej drukarni Księży Misjonarzy w ogłoszeniach prasowych (1780-1792)*, „Analecta”, 12 (2003) z. 1-2, s. 209.

⁴³ MH VII, s. 132.

⁴⁴ MH III, s. 35, 81; MH V, s. 122; MH VIII, s. 80, 117, 123-124; MH IX, s. 61, 70, 72; MH XI, s. 22; 70; MH XIII, s. 299.

⁴⁵ Jedyne egzemplarz przechowywany jest w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego.

⁴⁶ M. Marcinkowska-Malara, *Modlitwa o zachowanie czystości z drugiej połowy XVIII wieku*, „Terminus”, 18 (2016) z. 2 (38), s. 189-209. Autorka pisała: „Miał [on] pełnić funkcję nie tylko modlitewnika, ale także parenezy, rachunku sumienia, a nawet katechizmu. (...) Stanowi on ewenement pośród oświeceniowych druków modlitewnych. Jest to prawdopodobnie jedyne ówczesnie tak obszerne dzieło o charakterze perswazyjnym, które zostało poświęcone konkretnej cnotcie” (tamże, s. 195).

⁴⁷ Tom I, poz. 1490; tom II, poz. 20, 276-300, 361-388, 396-801, 843; tom V, poz. 408, 1040-1042; 1946-1977; 2016-2023; MH XIX, *Katalog Biblioteki Pobenońskiej*. W wykazie wydawnictw zamieszczonym w MH XIX przez pomyłkę nie wpisano do tabeli jednego tytułu mimo zamieszczenia skanu strony tytułowej: *Catechismus oder Catholischer Glaubens Unterricht: zum Gebrauch*

twierdzą badania egzemplarzy przechowywanych w bibliotekach warszawskich⁴⁸. Pięć z tych tytułów nie zostało odnotowanych w katalogu. Zidentyfikowano je na podstawie źródeł zebranych w tomach wydawnictwa *Monumenta Hofbaueriana* lub w wyniku kwerend.

Wśród wydawnictw benońskich znalazły się podręczniki do nauki w szkole⁴⁹. Benonicy propagowali również dzieła Alfonsa Liguoriego, wydając je w różnych językach⁵⁰. Drukowali też książki dewocyjne⁵¹. Wydawali ponadto konstytucje i przywileje zgromadzenia⁵².

Redemptoryści rozwijali drukarnię, inwestowali w coraz lepsze czcionki, sprowadzane z Lipska⁵³. W korespondencji zgromadzenia przejętej w trakcie śledztwa w 1808 roku przez policję odnaleziono dwa listy do ojca Jestersheina z 1807 roku od słynnej firmy Breitkopf & Hartel⁵⁴, które dotyczyły zamówienia na czcionki drukarskie⁵⁵. Miały one być dostarczone do Warszawy w 1808 roku. Kasata udaremniła te plany⁵⁶.

der deutschen Schul-Jugend unter der Anleitung der Priester aus der Versammlung des heiligen Erlösers von der göttlichen Vorsichtigkeit in der Königlichen Residenz – Stadt Warschau, Warschau 1793. Starodruk ten przechowywany jest w Bibliotece Narodowej.

⁴⁸ Biblioteka Seminarium Metropolitalnego Archidiecezji Warszawskiej, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.

⁴⁹ *Buchstabier und Lesebüchlein zum Gebrauch der Jugend in der Schule der EE. WW. Priester aus der Versammlung des heiligen Erlösers* (1795); *Elementarz ku pożytkowi młodzieży w szkołach J.J. XX. Congregationis SSmi Redemptoris* (1795); *Institutiones ad linguam latinam, pars prima* (1794); *Catechismus oder Catholischer Glaubens Unterricht zum Gebrauch des deutschen Schul-Jugend unter der Anleitung der Priester aus der Versammlung des heiligen Erlösers* (1793); *Katechizm, czyli nauka chrześcijańsko-katolickiej wiary* (1800).

⁵⁰ *Visites au St. Sacrement et à la Ste Vierge, pour chaque jours du mois* (1794); *Prawdy wieczne, czyli medytacje na każdy dzień w tygodniu rozłożone* (1798); *Miłość dusz, czyli uprzejme myśli i affekta nad męką i śmiercią Jezusa Chrystusa* (1800); *Nawiedzenie Najświętszego Sakramentu i Najśw. Maryi Panny, na każdy dzień miesiąca* (1802). Na potrzeby duszpasterstwa benonicy wydali śpiewnik w języku niemieckim: *Gesangbuch zum Gebrauch der katholischen Gemeinde bey St. Benno* (1805).

⁵¹ *Heilige Uebung und Andächtige Besuchung des Schmerzhafteu Weges* (brak daty wydania); *Niebo łask Maryi, Dwunastu Gwiazd ozdobione* (1808); *Krótki zbiór żywota Sgo Benona Patrona Korony Polskiej oraz nabożeństwo codzienne* (brak daty wydania); *Modlitwa o zachowanie czystości* (brak daty wydania).

⁵² *Constitutiones sive Statuta et Regulae Congregationis Praesbyterorum sub Titulo: S.S. Redemptoris* (1789); *Compendium privilegiorum Congregationis Sanctissimi Redemptoris* (1804).

⁵³ Benonicy zamierzali wydrukować brewiarze czcionką garamond (MH XVII, s. 64).

⁵⁴ Breitkopf & Hartel – wydawnictwo muzyczne założone ok. 1719 roku w Lipsku przez Bernharda Christopha Breitkopfa. Wydawało dzieła najslawniejszych kompozytorów, a także produkowało czcionki.

⁵⁵ MH XVII, s. 180-182; 189-190. Firma pisała: „Wasza Wielebność może być pewny, że zamówienie dla naszej odlewni czcionek zostanie wykonane z dokładnością i perfekcją” (tamże, s. 190).

⁵⁶ Po kasacie drukarnię benońską nabył w 1816 roku Józef Krasieński; por. E. Słodkowska, *Produkcja i rozprowadzanie wydawnictw w Królestwie Polskim w latach 1815-1830*, Warszawa 2003, s. 139.

Dzieje katalogu i księgozbioru

Po wywiezieniu redemptorystów do Kostrzyna w dniu 20 czerwca 1808 roku władze natychmiast zajęły się mieniem zakonnym w postaci nieruchomości – budynków klasztornych, pomieszczeń szkolnych, gospodarczych oraz wyposażeniem kościoła, na które składały się dzieła sztuki, szaty i sprzęty liturgiczne, instrumenty muzyczne, a wreszcie biblioteka, zawierająca książki, rękopisy i muzykalia. Zlikwidowano prowadzoną przez redemptorystów szkołę⁵⁷. Część podręczników została przekazana Izbie Edukacyjnej⁵⁸, Szkole Prawa⁵⁹ albo sprzedana na licytacji⁶⁰. Ponieważ w budynku klasztoru zakwaterowano oddział artylerii kapitana Rudolfa Bieleckiego, doszło do licznych kradzieży i zniszczeń dokonywanych przez żołnierzy. Dnia 22 czerwca 1808 roku Franciszek Nakwaski, radca Prefektury Departamentu Warszawskiego⁶¹, komunikował ministrowi policji Aleksandrowi Potockiemu, że żołnierze sprzedają na mieście książki, obrazy i inne sprzęty po benonitach⁶². Wojsko opuściło zabudowania klasztorne 5 października 1808 roku⁶³.

Minister Łuszczewski polecił dwóm komisarzom: kanonikowi katedralnemu warszawskiemu Adamowi Królikiewiczowi i asesorowi Prefektury Departamentu Warszawskiego Fryderykowi Bacciarlemu⁶⁴ rozpoznanie i spisanie majątku redemptorystów, tj. sprzętów kościelnych, biblioteki, nieruchomości, oraz zoriento-

⁵⁷ Część jej wyposażenia, w tym pomoce naukowe, została przekazana szkole powstałej u dominikanów; por. MH IX, s. 47.

⁵⁸ Izba Edukacji Publicznej (Izba Edukacyjna) – utworzony 26 stycznia 1807 roku przez Komisję Rządzającą naczelny organ administracji do spraw szkolnictwa Księstwa Warszawskiego. Jej prezesem był Stanisław Kostka Potocki.

⁵⁹ Szkoła Prawa została utworzona 1 października 1807 roku przez ministra sprawiedliwości Feliksa Łubieńskiego dla potrzeb sądownictwa i administracji.

⁶⁰ MH VII, s. 138; MH IX, s. 53. W prasie informowano o kilkakrotnej wyprzedaży „rozmaitych sprzętów” mienia pobenońskiego. Pierwsza taka wyprzedaż odbyła się w 1808 roku („Gazeta Warszawska”, 14 kwietnia 1809; „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, 18 kwietnia 1809.). Jedną z wyprzedaży miała miejsce w lipcu 1809 roku („Gazeta Warszawska”, 3 lipca 1809). O licytacjach w 1811 roku informował minister Łuszczewski w dniu 24 sierpnia 1811 roku administratora diecezji warszawskiej biskupa Grzegorza Zachariasiewicza; por. MH XVII, s. 408.

⁶¹ Franciszek Salezy Nakwaski (1771-1848) – od 16 lutego 1807 roku radca Izby Administracyjnej Departamentu Warszawskiego. W kwietniu 1808 roku został mianowany radcą Prefektury Departamentu Warszawskiego, ale faktycznie, z racji nieudolności prefekta Michała Łubieńskiego, pełnił rolę jego zastępcy. Oficjalnie został nominowany na zastępcę prefekta w czerwcu 1809 roku, a 16 stycznia 1810 roku został prefektem departamentu warszawskiego (M. Manteufflowa, *Franciszek Salezy Nakwaski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław 1977, s. 479-480).

⁶² MH IX, s. 4.

⁶³ Owczarski, *Redemptoryści benonicy w Warszawie 1787-1808*, s. 255.

⁶⁴ Fryderyk Bacciarrelli (1756-1829) był synem malarza Marcellego Bacciarrellego i Joanny z Richterów. Władał biegle kilkoma językami. Pracował w królewskiej kancelarii prywatnej, gdzie odpowiadał za stosunki z Rzymem oraz w Departamencie Interesów Cudzoziemskich Rady Nieustającej. Od 1807 roku został zatrudniony w Izbie Administracyjnej Warszawskiej, a potem w Prefekturze Departamentu Warszawskiego jako sekretarz do ekspedycji francuskich i komisarz do spraw duchownych (W. Łopaciński, *Bacciarrelli Fryderyk*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Korpczyński, Kraków 1935, s. 197).

wanie się w długach zgromadzenia i jego ogólnej własności⁶⁵. Komisarze pod datą 5 lipca 1808 roku informowali, że na środku kościoła znajdowały się „w znacznej liczbie rozrzucone książki”⁶⁶, które, zgodnie z poleceniem ministra w dniu 5 lipca 1808 roku, zaczęto zwozić do archiwum na ulicy Jurskiej (Świętojurskiej, Świętego Jura, Świętojerskiej)⁶⁷, do dawnej kamienicy Zawadzkiego⁶⁸. Nadzór nad biblioteką objął Karol Briesemeister⁶⁹. Transport kontynuowano w kolejnych dniach pod nadzorem policji⁷⁰. Do dnia 14 lipca 1808 roku wszystkie książki zostały zwiezione⁷¹. Karol Briesemeister, będąc przekonany, że katalog musi być „bezsprzecznie dostępny z racji numerów na księgach”, prosił ministra spraw wewnętrznych o jego odnalezienie⁷². Łuszczewski polecił prefekturze warszawskiej powierzyć to zadanie komisarzowi odpowiedzialnemu za spisywanie rzeczy po benonitach⁷³. Chociaż 15 lipca 1808 roku prefektura doniosła, że katalogu nie ma i prawdopodobnie nawet nigdy nie został on spisany, Łuszczewski, nie dowierzając, odpisał, że „do wyszukania katalogu mają być wszelkie dołożone starania”⁷⁴.

Wobec braku spisu zawartości biblioteki ministerstwo postanowiło zlecić jego wykonanie. W okresie od 8 września do 2 lutego 1809 w biurze Bacciarel-

⁶⁵ MH VII, s. 153-160.

⁶⁶ Książki odnajdywano w innych pomieszczeniach, np. w zakrystii (MH IX, s. 43). W drukarni benońskiej, w podziemiach kościoła, znaleziono liczne książki, które Bacciarelli kazał przewieźć i dołączyć do pozostałych (MH IX, s. 44). W czasie rewizji podziemi znaleziono papiery Bractwa św. Benona: „kufer zamknięty pełny papierów, przywileje kościołowi oraz bractwu służące i dawne inwentarze kościoła i bractwa w sobie zawierający” (MH IX, s. 44-46). W podziemiach pod kaplicą znajdowała się ponadto skrzynia wypełniona do połowy książkami (MH IX, s. 47). Na strychu odkryto „znaczłą liczbę druków w łacińskim, polskim i niemieckim języku”, które minister chciał oddać Izbie Edukacyjnej (MH IX, s. 43-44, 50, 53).

⁶⁷ MH IX, s. 42-43.

⁶⁸ Była to kamienica (nr hipoteczny 1768) wybudowana przez architekta Stanisława Zawadzkiego (1743-1806). Jej właścicielką w omawianym czasie była niejaka Raciborowa. Z informacji Tretera wynika, że Raciborowa została żoną Karola Briesemaistera; MH XVIII, s. 160.

⁶⁹ Karol Briesemaister na przełomie 1807 i 1808 roku wziął udział w misji Józefa Kalasantego Szaniawskiego do Berlina w sprawie rewindykacji archiwaliów. Kiedy 2 września 1808 roku powstało Archiwum Ogólne Krajowe (na bazie Archiwum Metryk Krajowych), kierował w nim wydziałem akt popruskich, które po rewindykacji z Berlina składowano w budynku przy ul. Świętojerskiej oraz w pałacu biskupów krakowskich na ul. Miodowej (J. Willaume, *Misja berlińska J. K. Szaniawskiego w 1807-8 roku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F. Historia, 7 (1952) s. 211; J. Krochmal, *Kalendarium dziejów Archiwum Głównego Akt Dawnych i jego poprzedników (1807-2011)*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 18 (2011) s. 13, 16-17).

⁷⁰ Ponieważ przy przewożeniu książek do archiwum luzem były one rozkradane przez tłum i niszczone, stąd zaczęto je transportować w skrzyniach pod eskortą wojska. Minister poprosił magistrat warszawski o wyznaczenie dwóch policjantów do pilnowania transportu książek. Magistrat natychmiast przysłał policjantów, którzy „dozór w nieszkodzeniu transportu książek mieć zalecone sobie mają” (MH IX, s. 19-20).

⁷¹ Do przewozu biblioteki ministerstwo wynajęło 3 fury za łączną kwotę 9 zł (MH IX, s. 54).

⁷² MH IX, s. 18-19.

⁷³ MH IX, s. 19-20.

⁷⁴ MH IX, s. 21-22.

lego pracował na stanowisku sekretarza Stanisław Kajetan Treter (1744-1823)⁷⁵. Dnia 30 listopada 1808 roku powierzono mu odpowiedzialność za sporządzenie pierwszego inwentarza ruchomości benońskich⁷⁶. Bacciarelli musiał dostrzec jego umiejętności, fachową wiedzę na temat książek, biegłą znajomość kilku języków, a ponadto niezwykłą skrupulatność. Atutem Tretera było wcześniejsze doświadczenie nabyte przy katalogowaniu biblioteki łańcuckiej Stanisława Lubomirskiego⁷⁷. Stanisław Kajetan wywodził się z zasłużonej dla polskiej kultury rodziny Treterów⁷⁸. Otrzymał bardzo staranne wykształcenie. Szczycił się tytułem podkomorzego i szambelana króla Stanisława Augusta⁷⁹. Odnaczał się talentami literackimi. Pisał wiersze i utwory prozą, rozprawy historyczne, poradniki dotyczące wychowania dzieci, gospodarstwa, słowniki oraz prowadził dziennik *Biografia Stanisława Tretera, podkomorzego Stanisława Augusta*. Pozostawił po sobie ogromną spuściznę⁸⁰. Podczas studiów na Akademii Lipskiej (1767-1771) Treter poznał księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego, założyciela Societas Jablonoviana (1768), któremu tłumaczył prace na język francuski⁸¹. Wraz z bratem Baltazarem usystematyzował dokumenty swojej rodziny, tworząc Archiwum Treterów. Gromadził też własną bibliotekę⁸².

⁷⁵ Na jego temat pisali: M.E. Kowalczyk: „*Osobliwie muszę tu wyznać zrzędzenie Boskie nad tobą Synu mój kochany, iż twoja najlepiej cię kochająca Matka, uniesiona często słabością rozumu swojego, biła cię i źle ci życzyła*”. *Choroba psychiczna w rodzinie w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie dzieciństwa Stanisława Mikołaja Tretera*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 30 (2013) s. 103-112; też, *Synu mój najmilszy...*. *Życie i edukacja Stanisława Mikołaja z Lubomirskich Tretera w latach 1776-1789, opisane przez ojca w trzynastu listach*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 27 (2011) s. 59-70; V. Kaminskyi, *Studia Stanisława Kajetana Tretera na uniwersytecie w Lipsku w latach 60. XVIII wieku – źródła do tematu*, w: *Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych*, red. D. Żołądź-Strzelczyk, M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 363-378.

⁷⁶ Adres do Assessora Bacciarellego d. [dnia] 2. lutego r. 1809 w Warszawie podany; MH XIX, s. 484.

⁷⁷ CPHAUL, Treterowie 836, sygn. 815, k. 61.

⁷⁸ Protoplastą rodu był Jakub Treter (1517-1597), poznański złotnik i intrologator. Jego syn Tomasz (1547-1610) był jezuitą, pisarzem, rytownikiem, kanonikiem laterańskim, prawą ręką kardynała Stanisława Hozjusza, sekretarzem Andrzeja Batorego i Anny Jagiellonki. Za wybitne prace miedziorytne otrzymał od Grzegorza XIII herb rodziny Buoncompagnich (jako pierwsza rodzina w Polsce). Jego bratanek Maciej Kazimierz Treter (1623-1692), sekretarz króla Jana Kazimierza, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, pisarz, poeta uzyskał od książąt Lubomirskich adopcję do ich rodu (Korzon, *Fragment Treterianów w Ossolineum*, s. 156; Cariowa, *Archiwa Rodowe Czajkowskich i Treterów*, s. 121).

⁷⁹ Pełnił też stanowisko lustratora dymowego zarządu ziemi stężyckiej i przewodniczącego Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej województwa sandomierskiego.

⁸⁰ Większość jego rozpraw pozostaje w rękopisach. Drukiem została wydana m.in. *Protestacja obywatela polskiego przeciwko ogłoszonemu podziałowi swojej ojczyzny*, Warszawa 1772 (Korzon, *Fragment Treterianów w Ossolineum*, s. 160-161).

⁸¹ Kaminskyi, *Studia Stanisława Kajetana Tretera na uniwersytecie w Lipsku*, s. 366-367.

⁸² W 1816 roku bracia Stanisław i Baltzar Treterowie przekazali całe archiwum rodzinne oraz księgozbiór (ponad 3 000 dzieł) w depozyt Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie (do użytku publicznego). W wyniku pożaru w 1848 roku duża część księgozbioru uległa zniszczeniu, ale archiwum

W styczniu 1809 roku Treter otrzymał od Bacciarellego zadanie spisania katalogu książek⁸³. Prace rozpoczął 22 stycznia 1809 roku⁸⁴. W listach, których brudnopisy przechowywane są wśród lwowskich treterianów, sygnalizował swym zwierzchnikom bieżące problemy, łącznie z żądaniem pracowników do pomocy⁸⁵. Jego zadanie polegało na odpowiednim uszeregowaniu wszystkich dzieł, a następnie ich spisaniu⁸⁶. Dnia 10 kwietnia 1809 roku książki zostały „rozłożone na języki i materie”⁸⁷. Następnie Treter sporządzał brudnopisy (w pięciu tomach), które były przepisywane na czysto i oddawane władzom, a 25 sierpnia 1809 roku zawiadomił ministra o zakończeniu prac⁸⁸. W nocy do prefektury warszawskiej z 28 sierpnia 1809 roku potwierdzał, że 25 sierpnia 1809 roku złożył w ministerstwie ostatni, piąty tom katalogu (książek niemieckich)⁸⁹. Te informacje powtarzał w liście do ministra Łuszczewskiego z dnia 15 września 1809 roku⁹⁰. Układanie i spisywanie druków zajęło mu sześć miesięcy. Problemem, na który notorycznie uskarżał się swoim zwierzchnikom, było skromne wynagrodzenie, które ponadto dostawał ze sporym opóźnieniem⁹¹.

Prefektura zdecydowała, że biblioteka zostanie oddana do użytku Izbie Edukacyjnej do czasu rozpatrzenia żądań Hofbauera i Jestersheina, którzy czynili pretensje do „największej części takowej biblioteki, utrzymując być oną zakupioną

przetrawało nienaruszone. Do czasów drugiej wojny światowej było uzupełniane przez kolejnych członków rodziny Treterów.

⁸³ Nie pracował już wtedy w prefekturze. Został jedynie zatrudniony do pracy nad katalogiem.

⁸⁴ MH XVIII, s. 148.

⁸⁵ Treter proponował, aby znajdujące się w kościele pobonońskim „różne jeszcze książki oprawne i nieoprawne oraz karty i mapy geograficzne do układającej się należącej biblioteki, które nawet w inwentarzu rzeczy kościelnych w porządku złączenia ich z tą biblioteką są zanotowane”, przenieść do biblioteki przed rozpoczęciem spisywania katalogu. Zalecał dołączenie muzykaliów i książek nieoprawnych znajdujących się wśród książek bibliotecznycych do „licznych partytur muzycznych w kościele pobonońskim umieszczonych” i „książek bez oprawy pozostawionych w kościele” (MH XVIII, s. 150-151). Dnia 15 lutego 1809 roku zwracał się ponownie z prośbą o zebranie książek i map, które zostały jeszcze w kościele i dołączenie do biblioteki (MH XVIII, s. 154).

⁸⁶ Do pracy miał pomocników: niejakiego Blocha, Dworakowskiego i Buratewicza (MH XVIII, s. 155).

⁸⁷ MH XVIII, s. 154.

⁸⁸ Dnia 1 lipca 1809 roku informował ministra Łuszczewskiego, że dwa tomy katalogu (książek łacińskich i polskich) oddał prefektowi przed 8 czerwca 1809 roku. Dnia 18 czerwca złożył, ale tym razem w biurze ministerstwa, trzecią część katalogu – tom książek francuskich, a 1 lipca w tym samym biurze złożył czwarty tom książek włoskich (MH XVIII, s. 160; MH IX, s. 64-56).

⁸⁹ MH XVIII, s. 163; Nadmieniał, że „różne korespondencje, dokumenta i papiery bonońskie” znajdujące się pomiędzy z książkami nie zostały zapisane w katalogu. Zostały zapiecztowane w osobnym pliku i złożone przy manuskryptach (MH IX, s. 65).

⁹⁰ MH XVIII, s. 164.

⁹¹ Pisał do Bacciarellego: „Wyznaję, iż rzeczą jest niepodobną, abym pracował, expensował i żył dwa lub trzy miesiące za 300 zł i wszystkie moje opuścił interessa bez nadziei skutecznej pozyskania co od Rządu” (Bilet do Assessora Prefektury Warszawskiej Bacciarellego d. [dnia] 8 czerwca r. 1809 w Warszawie pisany; MH XIX, s. 485).

za własne pieniądze”⁹². W przedstawionym 4 marca 1810 roku przez Nakwaskiego ministrowi spraw wewnętrznych dokumencie pt. *Specyfikacje okazujące aktywa masy pobenońskiej* ogólną wartość biblioteki oszacowano na 11 062 zł (przy wartości całej masy pobenońskiej szacowanej na ok. 120 839 zł)⁹³. Książki *in crudo*, które znajdowały się w kościele w liczbie ponad 4000, zostały wydane przez benonitów⁹⁴. Stanowiły bibliotekę drukarni. Łuszczewski w raporcie do króla Fryderyka Augusta z dnia 29 maja 1810 roku zaproponował, aby „nuty muzyczne, książki tak opravne, jako *in crudo*, [oraz] reszta mniejszej ceny sprzętów” zostały sprzedane na licytacji⁹⁵.

Na podstawie pisma Nakwaskiego z 15 kwietnia 1811 roku wiadomo, że cała biblioteka została przeniesiona do domu przy ulicy Freta⁹⁶. Stało się to po tym, jak 29 sierpnia 1810 roku król nakazał władzom Księstwa Warszawskiego zwrot redemptorystom ich własności⁹⁷. Minister Łuszczewski odmówił⁹⁸. Wreszcie 4 lutego 1811 roku król wydał dekret o zwrocie majątku przełożonym zgromadzenia⁹⁹. Co się tyczy przeznaczenia budynku kościoła i klasztoru, król żądał opinii ministra. Łuszczewski w dalszym ciągu czynił problemy, kwestionując osobę Jestersheina jako pełnomocnika¹⁰⁰. Ostatecznie w styczniu 1812 roku rząd Księstwa zgodził się przekazać majątek pobenoński ojcu Jestershainowi, ale po spełnieniu kilku

⁹² MH IX, s. 65. Do pojedynczych książek zgłaszali pretensje także inni członkowie zgromadzenia (MH IX, s. 65-66).

⁹³ „Biblioteka, która spisana jest w czterech tomach, składa się prócz manuskryptów z 5702 książek, i rachując każdą książkę tylko po złotemu i groszy 15, może być warta 8562 [zł]. Książki *in crudo* podług specyfikacji mogą być warte praeter propter 2500 [zł]” (MH IX, s. 69).

⁹⁴ *Institutiones ad linguam latinam* z 1794 roku (całych 1584, defektowanych 1100), *Nawiedzenia Najświętszego Sakramentu* (600 całych), *Katechizm, czyli Nauka Wiary* (300 całych) i tenże katechizm w języku niemieckim (300 całych), *Niebo Łask Maryi* z 1808 roku (50 całych, defektowanych ok. 150) (MH VII, s. 156, 191; MH IX, s. 70).

⁹⁵ MH VII, s. 160. Z zebranych pieniędzy chciał pokryć długi zgromadzenia, wypłacić wynagrodzenie dla komisarzy, a resztę przeznaczyć na Szpital Dzieciątka Jezus (MH VII, s. 60).

⁹⁶ Dnia 15 kwietnia 1811 roku prefekt Nakwaski prosił administratora diecezji warszawskiej ks. Grzegorza Zachariasiewicza o wyznaczenie od 1 maja 1811 roku, zgodnie z dekretem królewskim, osoby duchownej do zarządzania funduszami pobenońskimi. Z listu wynikało, że książki i papiery „leżały nienaruszone”. Po ich odbiór miał się zgłosić plenipotent zgromadzenia. Prefekt pisał, że książki były złożone na ulicy Freta (MH VII, s. 164). Prawdopodobnie książki zostały złożone w kamienicy nr 256, należącej do wspomnianej Raciborowej; por. F. Makulski, *Opisanie iluminacji w dniu 8 maja 1791 roku na anniwersarz imienin Najjaśniejszego Pana nie tylko miasta Warszawy, ale z innych miast tak Korony, jako i Litwy, z okoliczności nadanej im Wolności i zapadłej, zbawiennej dla narodu, konstytucji w dniu trzecim Maja tegoż Roku*, Warszawa 1791, s. 17; S. Smoleński, *Mieszkaństwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, Warszawa 1917, s. 379.

⁹⁷ MH VII, s. 160-161.

⁹⁸ Powoływał się na regulę zgromadzenia, która zabraniała zakonnikom posiadania własności (MH IX, s. 65).

⁹⁹ MH VII, s. 162-163.

¹⁰⁰ Przebywający w Wiedniu Klemens Hofbauer osobnym pismem wyznaczył Karola Jestersheina plenipotentem zgromadzenia do odebrania majątku (MH IX, s. 86-87).

warunków¹⁰¹. Wydanie mienia nastąpiło dopiero w 1816 roku¹⁰². W międzyczasie w „Gazecie Warszawskiej” z 30 września 1815 roku znalazło się ogłoszenie o sprzedaży biblioteki. Zainteresowanych informowano o katalogu dostępnym przy kościele Świętego Krzyża¹⁰³. Zapewne była to inicjatywa ministerstwa, która wobec wydanego wcześniej dekretu królewskiego o zwrocie majątku wydaje się nielegalna. Do sprzedaży nie doszło. Dnia 20 czerwca 1816 roku prefektura warszawska donosiła: „Całkowita pozostałość pobenońska, jako to domy, efekta, papiery i biblioteka wydane zostały X. Jestershein”¹⁰⁴.

Z testamentu ojca Karola Jestersheina, spisane go 6 maja 1836 roku, wynika, że biblioteka została przekazana Zgromadzeniu Księży Misjonarzy, z którym kilka lat wcześniej był on związany jako prowizor seminarium¹⁰⁵. Jeszcze 25 listopada 1811 roku ojciec Jestershein zgłaszał Łuszczewskiemu pretensje do własnych książek, uzasadniając, że „większą część biblioteki po XX. Benonach pozostałej składają”¹⁰⁶. Wtedy też wyrażał życzenie ofiarowania książek medycznych Towarzystwu Przyjaciół Nauk, a muzykaliów katedrze św. Jana¹⁰⁷. Ostatecznie cały

¹⁰¹ MH V, s. 182-183; MH IX, s. 87-88. Jestershein nie mógł odzyskać mienia z racji problemów czynionych przez ministerstwo i prefekturę pod pretekstem niepewności co do ewentualnych pretensji wierzycieli do majątku zgromadzenia i żądania złożenia na ten poczet sporej kaucji, czego zakonnik nie był w stanie zrobić (MH IX, s. 100). Dopiero 6 marca 1815 roku Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego zwolniła go od wymogu jej wpłacenia. Nie umorzyła jednak kosztów transportu redemptorystów do Kostrzyna, co przeciągnęło sprawę zwrotu mienia (MH IX, s. 93-95).

¹⁰² Po wielu staraniach, na mocy dekretu cara Aleksandra I z 29 stycznia 1816 roku, Jestershein został zwolniony z konieczności pokrycia kosztów transportu i mógł odzyskać cały majątek benonitów (MH VII, s. 195-196; MH IX, s. 103).

¹⁰³ „Biblioteka niegdyś XX benonistów, z 5708 książek w językach łacińskim, polskim, niemieckim i francuskim składająca się, otaksowana urzędownie na 8562 zł. pol., jest całkiem do sprzedania. Katalog onej w każdym czasie u XX. Misjonarzów w Warszawie u ś. Krzyża widzieć można i o warunkach sprzedaży dowiedzieć się” („Gazeta Warszawska”, 30 września 1815).

¹⁰⁴ MH IX, s. 101.

¹⁰⁵ „Tu jeszcze dodać muszę, że są teraz przy mnie niektóre książki jeszcze od tegoż czasu do użycia zatrzymane, jak wszystkich książek moich do biblioteki Zgromadzenia Świętego Wincentego à Paulo u Świętego Krzyża dawno już na wieczny czas odstąpiłem i darowałem; a przeto takowych, gdyby przy śmierci mojej przy mnie jeszcze znalazły się, Wielmożny IMC książd wizytator generalny tegoż Instytutu raczy ich jako własność Zgromadzenia bezzwłocznie nazad do biblioteki zabrać” (MH XVII, s. 435). Słowo „odstępować” w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego oznaczało wyzbywać się własności czy to na drodze darowizny, czy też na drodze sprzedaży: „przedawać, darować, zapisywać testamentem lub innym sposobem odstępować innej osobie”; por. K. Hube, *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego*, Warszawa 1877, s. 107.

¹⁰⁶ MH IX, s. 85.

¹⁰⁷ Domagał się, „aby wskazana moja własność wydaną mi została z której, szczególnie z książ, byłbym w możności użyteczną ofiarę Towarzystwu Królewskiemu Przyjaciół Nauk a raczej jego Wydziałowi Nauki Lekarskiej, z nut zaś muzycznych kościołowi katedralnemu Ś^o Jana uczynić, a resztę na swoją potrzebę obrócić” MH IX, s. 85. Często osoby prywatne (np. Aleksander Sapieha) ofiarowały książki na rzecz tworzącej się biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, która po stracie Biblioteki Załuskich była pierwszą publiczną biblioteką oddaną do użytku publicznego w 1811 roku; J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały*

księgozbiór trafił do biblioteki misjonarskiej¹⁰⁸. Po kasacie tego zgromadzenia w 1864 roku księgozbiór świętokrzyski zasilił zbiory Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej, skąd ostatecznie trafił do Biblioteki Seminarium Duchownego św. Jana Chrzyciela w Warszawie, która szczęśliwie przetrwała wojnę¹⁰⁹. O tym, że tak się rzeczywiście stało, przekonuje nas pewna ilość odnalezionych ostatnio druków benońskich w bibliotece seminaryjnej. Dodatkowym dowodem są słowa redemptorysty ojca Bernarda Łubieńskiego, który jeszcze przed drugą wojną światową opisywał spotkanie z pewnym księdzem w Kałudze (zsekularyzowanym misjonarzem), który wyznał: „Biblioteka cała, jaką św. Klemens urządził u św. Benona, po wygnaniu jego i towarzyszy z Warszawy w pakach przewiezioną została do św. Krzyża i oddaną na ręce OO. Łazarzystów [Misjonarzy]”¹¹⁰.

Katalog Biblioteki Pobenońskiej

Odnaleziony we Lwowie rękopiśmienny katalog jest brudnopisem sporządzonym przez Stanisława Kajetana Tretera¹¹¹. Składa się z pięciu bardzo dobrze zachowanych tomów (książek). Są to posyty w oprawie tekturowej o wymiarach: tom I – 18,5 × 20,5 cm; tom II – 18 × 20 cm; tom III – 18 × 21,3 cm; tom IV – 17,8 × 22,5 cm; tom V – 17,5 × 21,5 cm. Liczy 1786 stron (paginacja ciągła). Wszystkie tomy zostały zapisane tym samym charakterem pisma.

Z oświadczenia księdza Karola Jestersheina, ekonomy klasztoru warszawskiego, wiadomo, że przed 20 czerwca 1808 roku wszystkich książek w bibliotece benońskiej było ponad 6000 tomów¹¹². Jak wspomniano, wiele z nich zostało rozkradzionych i sprzedanych przez żołnierzy¹¹³. Minister Paweł Łuszczewski

dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke: historia drukarni krakowskich – tudzież historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie a przydany Katalog inkunabułów polskich, t. II, Wilno 1826, s. 145.

¹⁰⁸ W latach 1818-1833 wizytatorem Zgromadzenia Księży Misjonarzy był wszechstronnie uzdolniony i znający się na bibliotekarstwie ks. Paweł Rzymski, który opiekował się biblioteką od 1818 roku i powiększał jej zbiory. W tym czasie liczba książek zwiększyła się do 23.000 (por. przypis nr 3). W 1822 roku bibliotekarzem został ks. Józef Pawlicki, który zaprowadził w bibliotece wzorowy porządek. Do kasaty zgromadzenia w 1864 roku ta doskonale zaopatrzona biblioteka była otwarta dla wszystkich i wypożyczała książki na zewnątrz; Gonet, *Biblioteka Księży Misjonarzy u św. Krzyża w Warszawie*, s. 84-87.

¹⁰⁹ Tamże, s. 88-91. W latach międzywojennych misjonarze bezskutecznie próbowali odzyskać księgozbiór. Gdyby do tego doszło, księgozbiór podzieliłby losy zniszczonych zabudowań misjonarskich w Warszawie.

¹¹⁰ Dodawał: „Moskale skasowali OO. Łazarzystów i cała biblioteka ich i nasza przeszły na rzecz kleryków w seminarium na ul. Krakowskie Przedmieście, lecz ich tak jak i nasza biblioteka w pakach zostały. Raz po raz przy dawaniu rekolekcji tutaj klerykom czy księżom prosiłem ks. Prałata Kakowskiego, wówczas regensa seminarium o zwrot nam naszych książek. Nie odmówił, ale zaniedbał, bo nie miał kogo zaprzęgnąć do tak mozolnej pracy”; Archiwum Prowincji Warszawskiej Redemptorystów (dalej: APWR), B. Łubieński, *De cultu S. Clementis M. Hofbauer in Polonia*, s. 17 [mps].

¹¹¹ MH XIX, *Katalog Biblioteki Pobenońskiej*.

¹¹² MH VII, s. 191.

¹¹³ Owczarski, *Redemptoryści benonici w Warszawie 1787-1808*, s. 255.

w sprawozdaniu dla króla Fryderyka Augusta z dnia 29 maja 1810 roku podawał, że wszystkich książek było 5708, i szacował ich wartość na 8562 zł. Łącznie z książkami *in crudo*, w liczbie 2500, wycenił bibliotekę na sumę 11062 zł¹¹⁴. W inwentarzu z 1811 roku¹¹⁵ dodano jeszcze 202 książki pozostałe w kościele¹¹⁶, z których 166 zamierzano przenieść do biblioteki. W szacunkach rządowych nie zostały one ostatecznie ujęte, podobnie jak druki muzyczne, księgi liturgiczne i podręczniki szkolne.

Treter podzielił wszystkie książki na języki (łacina, polski, francuski, włoski i niemiecki) i spisał je w pięciu tomach. W każdym z nich książki zostały podzielone tematycznie. Pod koniec ostatniego tomu autor umieścił dzieła w pozostałych językach, nie dzieląc ich tematycznie. Na końcu ujął również spis rękopisów, klasyfikując je według języka, oraz listę wydawnictw odnalezionych wśród książek niemieckich, spisanych jako ostatnie. Każdy z tomów był zakończony skorowidzem nazwisk autorów, zawierającym odniesienia do poszczególnych stron. Karty były podzielone na sześć kolumn: numer książki, dział, liczba tomów, ewaluacja (dwie kolumny: złote i grosze), adnotacje. Pojedynczy opis katalogowy wymieniał autora dzieła, tytuł, miejsce i rok druku, format, liczbę tomów i ewentualnie uwagi dodatkowe, np. na temat oprawy.

Dwie kolumny przeznaczone na wpisanie ceny książek oznaczają, że *Katalog Biblioteki Pobenońskiej* miał być docelowo katalogiem sprzedaży publicznej, upowszechnionej w Warszawie od drugiej połowy XVIII wieku. Świadczą o tym również dodatkowe uwagi o stanie zachowania książki, uszkodzeniach, rodzaju oprawy itp. Ponadto w obrębie poszczególnych grup tematycznych książki, podobnie jak przypadku katalogów aukcyjnych, zostały ułożone formatami (od dużych do małych). Co również charakterystyczne, każdy wolumen dzieła miał swój numer. Przepisy regulujące przebieg licytacji książkowych nakładały na organizatorów obowiązek publikowania spisów książek wystawianych na sprzedaż¹¹⁷. Aukcja musiała być ogłoszona w gazecie, a katalog wystawiony do wglądu¹¹⁸. Mało

¹¹⁴ MH VII, s. 156. We wcześniejszym piśmie prefektury do ministra spraw wewnętrznych z 4 marca 1810 roku (MH IX, s. 69) podano liczbę książek 5702, a obliczając każdą książkę po 1 zł 15 gr, szacowano bibliotekę na 8562 zł. Pismo to stało się podstawą do sporządzenia przez ministra dokumentu dla króla. Ponieważ obliczenia zgadzają się w drugim dokumencie, a ten powstał na bazie pierwszego pisma, dostarczonego przez prefekturę, to z całą pewnością można sądzić, że doszło do błędnej transkrypcji cyfry przy edycji źródłowej.

¹¹⁵ *Specyfikacja różnych kościelnych ruchomości po Xiężach Benonach pozostałych pod dozorem WJX. Królikiewicza Kanonika Katedralnego Warszawskiego będących, które są własnością Bractwa Niemieckiego Kościoła Ś-go Benona spisana Roku 1811go* (MH VII, s. 167-177).

¹¹⁶ Wśród nich znalazły się księgi liturgiczne, ale również *Acta visitationes Ecclesiae S. Benonis A. [Anno] 1712* oraz *Leges Confraternitatis S. Benoniis. Protokół Oder Kurze Kirchen Geschichte A. [Anno] 1788*. Oprócz ksiąg liturgicznych (19 sztuk) prawdopodobnie była to część archiwum benonitów (MH VII, s. 176-177). 166 książek z tej liczby zamierzano przenieść do biblioteki (MH VII, 177).

¹¹⁷ I. Imańska, *Kilka uwag i spostrzeżeń o katalogach aukcyjnych jako źródle do badań księgozbiorów prywatnych*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 9 (2015) s. 242.

¹¹⁸ Katalogi aukcyjne miały układ odpowiadający kolejności wystawianych na aukcje egzemplarzy. Czasem książki dzielono na grupy tematyczne czy języki, np. aukcja dubletów Biblioteki

znana do tej pory i wymagająca badań jest kwestia sprzedaży księgozbiorów poklasztornych na aukcjach. Wiadomo, że ich wprowadzenie do handlu nastąpiło w Galicji po 1781 roku, po kasatach klasztorów kontemplacyjnych przez Józefa II. Problem nie został do tej pory dostrzeżony w dotychczasowych publikacjach o handlu książką i bibliofilstwie¹¹⁹.

Treter na samym początku tomu I katalogu podał ogólną liczbę książek (5722) i rękopisów (80)¹²⁰. Na końcu tomu V jeszcze raz podał całościowe zestawienie, które różniło się od początkowego – 5816 książek, łącznie z rękopisami¹²¹. Każdy tom podzielony był na sześć działów i opierał się na, dominującej w XVIII wieku, systematyce francuskiej opracowanej przez ks. Garniera, reorganizatora biblioteki jezuickiej w Paryżu, przekształconej częściowo przez Gabriela Martina, wydawcę i księgarza. Taki układ katalogowy został zastosowany w wielu drukowanych katalogach z XVII i XVIII wieku i przyjął się w Bibliotece Załuskich¹²². Dział teologiczny katalogu Tretera (*Teologia*) obejmował różne wydania Biblii, dzieła teologiczne, w tym wykłady teologii moralnej, dogmatycznej, traktaty, tłumaczenia i objaśnienia do Pisma Świętego, postylle, słowniki biblijne, rozmyślenia, druki liturgiczne, kazania, katechizmy, modlitewniki. Dział prawniczy (*Jurydyka*) zawierał kodeksy prawa świeckiego i kanonicznego, dekretały, komentarze. W dziale medycznym (*Medycyna*) odnotowano księgi medyczne, podręczniki do chirurgii, botaniki, chemii. W dziale filozoficznym (*Filozofia*) znalazły się traktaty logiczne i metafizyczne, dzieła z zakresu filozofii praktycznej, etyki, matematyki. Do działu historycznego (*Historia*) zaliczały się dzieła z zakresu geografii, chronologii, genealogii, heraldyki, itineraria, książki z zakresu historii powszechnej starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej, historii Kościoła, roczniki, diariusze, życiorysy, książki do historii szkolnictwa, dziejów drukarstwa, encyklopedie. Dział filologiczny (*Filologia*) obejmował książki do retoryki, epistolografii, powieści, poematy, dramaty, podręczniki do gramatyki, elementarze, książki z zakresu metodyki nauczania, słowniki.

Tom książek łacińskich (tom I) liczył pierwotnie 1804 pozycje¹²³. Treter w końcowych obliczeniach zawartych w tomie V doliczył do tego 3 książki łacińskie odnalezione po spisaniu katalogów, co dawało łącznie 1807 pozycji z podziałem na działy: teologia (1032), jurydyka (159), medycyna (32), filozofia (99), histo-

Załuskich (J. Rudnicka, *Bibliografia katalogów księgarskich wydanych w Polsce do końca wieku XVIII*, Warszawa 1975, s. 16).

¹¹⁹ K. Kłudkiewicz, *Kilka uwag o obecności książek ze skasowanych bibliotek klasztornych na aukcjach książek: na marginesie monografii Iwony Imańskiej, „Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej XVII-XVIII w.”*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, ss. 464, il. cz.-b. i kol., indeks osób, „Hereditas Monasteriorum”, 4 (2014) s. 415-416.

¹²⁰ MH XIX, *Katalog Biblioteki Pobenońskiej*, s. 78-79.

¹²¹ Tamże, s. 454.

¹²² M. Łodyński, *Z dziejów „Z Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej” w latach 1783-1794*, Warszawa 1935, s. 65.

¹²³ Te ostatnie, dodatkowe pozycje znajdowały się we wszystkich tomach i obejmowały luźne kartki, zarówno czyste, jak i drukowane, zbierane przez Tretera w pakiety i numerowane.

ria (213), filologia (267). Tom książek polskich (tom II) zawierał 1193 pozycje w działach: teologia (990); jurydyka (9), medycyna (3), filozofia (40), historia (56), filologia (83) i dodatkowe 2 pozycje. Katalog książek francuskich (tom III) obejmował 404 pozycje w działach: teologia (274); jurydyka (1), medycyna (5), filozofia (15), historia (65), filologia (41) i dodatkowe 2 pozycje. Treter w zestawieniu z tomu I podawał liczbę 403 książek, w tomie V natomiast liczbę 404, co wynikało z dołożenia po spisaniu katalogów jednej odnalezionej książki. Katalog książek włoskich (tom IV) liczył 207 pozycje: teologia (111), jurydyka (-), medycyna (1), filozofia (9), historia (42), filologia (43) i dodatkowo 1 pozycja. Katalog książek niemieckich (tom V) liczył 2073 pozycje: teologia (1232), jurydyka (16), medycyna (63), filozofia (238), historia (282), filologia (240) i dodatkowe 2 pozycje.

Na samym końcu ostatniego tomu katalogu Treter ujął książki (łącznie 37) w pozostałych językach: książki hebrajskie, chaldejskie i arabskie (łącznie 6), książki greckie (16), książki słowiańskie: czeskie, ruskie i łotewskie¹²⁴ (łącznie 8), książki angielskie i holenderskie (łącznie 7). Treter odnotowywał ich liczbę (37) w zestawieniu w tomie V. W tomie I podawał inną liczbę: 42¹²⁵.

Wśród rękopisów znalazły się manuskrypty łacińskie (56), polskie (14), niemieckie (17), francuskie, włoskie i hebrajskie (6) oraz 2 pozycje dodatkowe¹²⁶, co dawało łącznie 95 pozycji (zestawienie z tomu V). W zestawieniu z tomu I Treter wpisał mniejszą liczbę: 80 rękopisów.

W podsumowaniu tomu V katalogu liczba wszystkich książek, bez rękopisów, okazała się większa niż w zestawieniu z tomu I: wynosiła mianowicie 5816 pozycji¹²⁷. Treter zaznaczał na końcu, że do katalogu nie zostały doliczone książki znajdujące się w kościele oraz mapy geograficzne¹²⁸. Trzeba jednak podkreślić, że suma wszystkich książek, bez rękopisów, podawanych w obu zestawieniach przez Tretera różniła się od liczby podawanej w oficjalnych dokumentach ministerstwa z 1810 roku (o 14 mniej w stosunku do pierwszego zestawienia Tretera i o 13 mniej w stosunku do zestawienia drugiego). Nie wiadomo, skąd mogły wynikać te rozbieżności. Być może z racji zgłaszanych pretensji do książek, które oddawano właścicielom. Treter zrzekał się odpowiedzialności za ubytki, uzasadniając, że klucze do pomieszczeń z książkami miała właścicielka kamienicy.

¹²⁴ Język łotewski zaliczany jest wraz z językami słowiańskimi do podrodziny bałtosłowiańskiej.

¹²⁵ Zob. przypis nr 137.

¹²⁶ Poz. 94: „Notata nabożne, teologiczne, szkolne i różne uczone kartki i pisma oddzielne w różnych językach pisane przy układaniu biblioteki zebrane w plik. 1.”. Poz. 95: „Rola niewielka sztychów, rysunków i map i obrazków przy układaniu biblioteki zebranych. 1”.

¹²⁷ Przybyły 3 książki łacińskie, jedna francuska. Nastąpił ubytek 5 pozycji. Przybyło natomiast 15 rękopisów.

¹²⁸ „Liczne książki nieoprawne w kościele pobenońskim pozostałe do tych katalogów nie należą, jako i książki oprawne tamże w zakrystii odłączone oraz mapy geograficzne układającemu bibliotekę stamtąd nie przystane”. Ponadto dodawał „Okładki z książek oprawy odarte i futerały, zebrane, w skrzyni drewnianej znajdują się” (MH XIX, *Katalog Biblioteki Pobenońskiej roku 1809*, s. 453).

Trzeba zaznaczyć, że dużo wydawnictw podanych w spisie było współoprawnych. W wielu oprawach znalazło się po dwa, trzy, a nawet więcej tytułów, które Treter wpisywał jako jedną pozycję. Tak było w przypadku 142 tytułów.

W każdym tomie katalogu dokonano podziału merytorycznego. Katalog ujmował również wydawnictwa wydrukowane przez benonitów i niektóre podręczniki. Prawdopodobnie były to tylko niektóre tytuły. Nie zawierał też ksiąg liturgicznych, które zostały odnotowane osobno. Najwięcej w bibliotece benońskiej było książek teologicznych (3639), kolejno książek historycznych (658), filologicznych (407), filozoficznych (401), prawniczych (185) i medycznych (104). Wydawnictwa w pozostałych językach nie były podzielone według zagadnień¹²⁹.

Stanisław Treter bardzo starannie dokonywał opisów poszczególnych tytułów. Mając doświadczenie w porządkowaniu księgozbiorów i będąc samemu posiadaczem biblioteki, potrafił oceniać dzieła pod względem wartości. Zaznaczał wydania rzadkie, zwracał uwagę na charakterystyczne cechy danej pozycji, np. ceną oprawy. Był doskonale obeznany z rynkiem księgarskim. Wiedział, ile tomów powinno liczyć dane dzieło, a więc ilu brakowało.

Różnorodność językowa dzieł była odbiciem wielonarodowościowego pochodzenia członków zgromadzenia i rozległości pól ich pracy¹³⁰. Benonici obejmowali posługą duszpasterską nie tylko Polaków, ale również katolików niemieckich czy francuskich.

Klasztor Redemptorystów w Warszawie był jedyną placówką tego zakonu na ziemiach polskich i zarazem siedzibą wikariusza generalnego zgromadzenia (był nim Klemens Hofbauer) za Alpami. Warszawski dom zakonny łączył różne funkcje, co miało odbicie w tematyce księgozbioru. Prowadził działalność duszpasterską, naukową, oświatową, opiekuńczą i kulturalną. Biblioteka zakonna była przede wszystkim biblioteką wspólną, domową. Służyła kształtowaniu umysłów członków zgromadzenia. Była jednocześnie biblioteką wikariusza generalnego i rektora domu (stąd książki z dziedziny ustawodawstwa zakonnego, reguły). Wykorzystywano ją do celów duszpasterskich, rekolekcyjnych i misyjnych, zwłaszcza kaznodziejstwa i katechizacji. Ponadto była biblioteką nowicjatu i studentatu oraz biblioteką profesorską. Księgozbiór służył na potrzeby rozbudowanego apostolatu świeckich, stąd zawierał literaturę tzw. bracką. Był pomocny do przygotowywania kadry nauczycielskiej dla szkół benońskich, której tron stanowili redemptoryści, przy wsparciu nauczycieli świeckich. Służył kształceniu dzieci oraz ich wychowywaniu

¹²⁹ Blisko połowa z nich były to książki teologiczne, a druga połowa to książki, które można zaliczyć do działu filologicznego (przede wszystkim słowniki językowe). Jedynie dwie książki można ująć w dziale historycznym.

¹³⁰ Na 76 osób (księży, braci, kleryków, nowicjuszy i kandydatów), którzy przebywali w Warszawie w latach 1787-1808, 38 pochodziło z Polski, a reszta z Warmii, Niemiec, Czech, Moraw i Francji, Śląska, Austrii, Litwy, Szwajcarii, Węgier i Słowacji (Owczarski, *Redemptoryści benonici w Warszawie 1787-1808*, s. 63).

i opiece nad nimi z racji prowadzenia przez zgromadzenie sierocińców¹³¹. Biblioteka zawierała zatem księgozbiory specjalistyczne. Obejmowała dzieła dawne, klasyczne oraz aktualną literaturę z wielu dziedzin, wykraczającą poza ramy teologii i filozofii. Cechował ją uniwersalizm tematyczny i różnorodność językowa.

Katalog Biblioteki Pobenońskiej był pomyślany jako katalog sprzedażowy. Po kasacie klasztoru rząd chciał wystawić bibliotekę na licytację, czego dowodzi wypowiedź Łuszczewskiego w liście do króla oraz konstrukcja katalogu, który na kartach zawierał kolumny przeznaczone do wpisania ceny każdej książki (ewaluacja). Tezę tę potwierdza wspomniane ogłoszenie o sprzedaży zamieszczone w prasie¹³². Starania benonitów o odzyskanie majątku pokrzyżowały różne przeszkody, np. trudności, jakie minister Łuszczewski piętrzył przed księdzem Jestersheimem. Cenna biblioteka benonitów zawierała pozycje dawne począwszy od XVI wieku oraz wydania im współczesne, krajowe i zagraniczne, gromadzone na bieżąco z dużą starannością. W związku z częstymi podróżami Hofbauera i kontaktami z macierzystym domem włoskim zgromadzenia benonici mieli możliwość uzupełniania zbiorów o najbardziej wartościowe pozycje. Księgozbiór był tworzony w szybkim tempie w niedługim czasie zaledwie dwudziestu lat, z dużą świadomością znaczenia słowa pisanego dla wielokierunkowej działalności zgromadzenia.

Odnaleziony *Katalog Biblioteki Pobenońskiej* ma dużą wartość naukową i pozwala lepiej poznać aktywność redemptorystów w Warszawie w okresie 1787-1808. Odzwierciedla ich potrzeby, zainteresowania, kierunki aktywności. Jest to źródło cenne również dla badaczy dziejów księgozbiorów klasztornych oraz warszawskiego drukarstwa i księgarstwa. Szczegółowa analiza pod kątem zawartości zasobu pozwoli na prowadzenie szerszych badań dotyczących kultury umysłowej i podstaw intelektualnych działalności benonitów oraz ich wkładu w kulturę umysłową Warszawy przełomu XVIII i XIX wieku. Całościowa znajomość zawartości biblioteki otwiera szerokie pole do badań porównawczych nad aktywnością różnych zgromadzeń zakonnych w tym okresie oraz uchwycenia specyfiki pracy duszpasterskiej, działalności społecznej i kulturalnej nowego wtedy w Polsce zgromadzenia przeszczepionego z Półwyspu Apenińskiego.

¹³¹ Działalność opiekuńcza wymagała fachowej wiedzy w zakresie medycyny. W czasach Księstwa Warszawskiego redemptoryści opiekowali się ponadto rannymi żołnierzami w dziewięciu lazaretach wojskowych. Władze powierzyły im również kapelanię szpitala św. Łazarza (Owczarski, *Redemptoryści benonici w Warszawie 1787-1808*, s. 216-217).

¹³² Być może Łuszczewski chciał w pewnym momencie przekazać zasób biblioteki Izbie Edukacyjnej albo tworzonej przez Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk bibliotece publicznej. Minister nakazał inwentaryzację księgozbiorów klasztornych, rewizję stanu bibliotek i pieczętowanie pomieszczeń bibliotecznych w przypadku nieuporządkowania zbiorów i braku katalogów. Planował sporządzenie centralnego katalogu książek w celu korzystania z księgozbiorów, gdyż w Księstwie brakowało większej biblioteki publicznej. W obawie przed kasatami klasztorzy zaczęły sprzedawać cenniejsze książki, sprzęty i inwentarze. Dlatego Łuszczewski zwracał się kilkakrotnie w styczniu i lutym 1810 roku do konsystorza, aby powstrzymały sprzedaż księgozbiorów z klasztorów i sporządziły dokładne rejestry ruchomości w każdym domu zakonnym; zob. P.P. Gach, *Zakony w diecezji kieleckiej 1805-1914*, „Nasza Przeszłość”, 59 (1983) s. 172; tenże, *Geografia strat zakonów polskich*, s. 49; por Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. II, s. 174.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Prowincji Warszawskiej Redemptorystów (APWR)

B. Łubieński, *De cultu S. Clementis M. Hofbauer in Polonia* [mps].

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (CPAHUL)

Treterowie 836, *Katalog Biblioteki Pobenońskiej roku 1809 spisującej się z woli Jaśnie Wielmożnego Ministra Spraw Wewnętrznych i Religijnego Księstwa Warszawskiego*.

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka (LNNBU)

Treterowie 130, sygn. 26, Materiały dotyczące uporządkowania *Katalogu Biblioteki Pobenońskiej*, 1809, k. 1-31.

Codex Regularum, et constitutionum CSsR necnon statutorum a capitulis generalibus annis 1764, 1855, 1894, Romae 1896.

Constitutiones sive Statuta et Regule Congregationis Praesbyterorum sub Titulo SS. Redemptoris, aprobatae a Benedicto papa XIV, Varsaviae 1789.

„Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, 18 kwietnia 1809.

„Gazeta Warszawska”, 14 kwietnia 1809; 3 lipca 1809; 30 września 1815.

Listy św. Klemensa Marii Hofbauera, tłum. A. Owczarski, P. Chyła, Warszawa 2017.

Makulski Franciszek, *Opisanie iluminacji w dniu 8 maja 1791 roku na anniwersarz imienia Najjaśniejszego Pana nie tylko miasta Warszawy ale z innych miast tak Korony, jako i Litwy, z okoliczności nadanej im Wolności, i zapadłej zbawiennej dla narodu konstytucji w dniu trzecim Maja tegoż Roku*, Warszawa 1791.

Monumenta Hofbaueriana. Acta quae ad vitam S. Clementis Hofbauer referuntur (MH), t. I-XV, wyd. W. Szołdrski, Kraków-Toruń-Rzym 1915-1951; t. XVI, wyd. M. Brudzisz, H. Schermann, Innsbruck 1998.

Monumenta Hofbaueriana. Acta quae ad vitam S. Clementis Hofbauer referuntur (MH), t. XVII, red. P. Dąbrosz-Drewnowska, K. Piotrowski, A. Owczarski, M. Sadowski, P. Chyła, Warszawa 2020.

Monumenta Hofbaueriana. Acta quae ad vitam S. Clementis Hofbauer referuntur, t. XVIII, red. P. Dąbrosz-Drewnowska, K. Piotrowski, W. Kaminsky, A. Owczarski, M. Sadowski, P. Chyła, Warszawa 2021.

Monumenta Hofbaueriana. Acta quae ad vitam S. Clementis Hofbauer referuntur, t. XIX, red. P. Dąbrosz-Drewnowska, K. Piotrowski, W. Kaminsky, A. Owczarski, M. Sadowski, P. Chyła, Warszawa 2022.

Opracowania

Cariowa Natalia, *Archiwa Rodowe Czajkowskich i Treterów w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 9 (1998) s. 119-125.

Daniluk Mirosław, *Diesbach Nikolaus Joseph (1732-1798)*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, kol. 1320-1321.

Dąbrosz-Drewnowska Paulina, *Wygnanie św. Klemensa Marii Hofbauera i wspólnoty benonitów z Warszawy w świetle nowo odkrytych źródeł*, w: *Święty Klemens Maria Ho-*

- fbauer CSsR – dobry patron na złe czasy*, red. M. Sadowski, P. Dąbrosz-Drewnowska, Kraków 2020, s. 101-176.
- Flaga Jerzy, *Z problematyki funkcjonowania studiów zakonnych w XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 39/40 (1991/1992) nr 2, s. 81-96.
- Gach Piotr Paweł, *Geografia strat zakonów polskich w końcu XVIII i w XIX wieku*, Rzym 1980.
- Gach Piotr Paweł, *Zakony w diecezji kieleckiej 1805-1914*, „Nasza Przeszłość”, 59 (1983) s. 165-213.
- Gonet Krzysztof, *Biblioteka Księży Misjonarzy u św. Krzyża w Warszawie. Zarys problematyki*, „Nasza Przeszłość”, 86 (1996) s. 71-111.
- Górski Karol, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986.
- Grzebień Ludwik, *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 30 (1975) s. 223-278.
- Handelsman Marcei, *Rezydenci napoleońscy w Warszawie 1807-1813*, Kraków 1915.
- Historia Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela*, t.1, *Powstanie i rozwój zgromadzenia (1732-1793)*, red. F. Chiovaro, Tuchów 1997.
- Hube Karol, *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego*, Warszawa 1877.
- Imańska Iwona, *Kilka uwag i spostrzeżeń o katalogach aukcyjnych jako źródle do badań księgozbiorów prywatnych*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, 9 (2015) s. 241-254.
- Kaminskiy Wasyl, *Studia Stanisława Kajetana Tretera na uniwersytecie w Lipsku w latach 60. XVIII wieku – źródła do tematu*, w: *Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych*, red. D. Żołądź-Strzelczyk, M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 363-378.
- Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie = Dissolutiones monasteriorum in Re Publica Utriusque Nationis et Silesia sitorum ad processus Europaeae saecularisationis relata*, red. M. Derwich, t. I-V, Wrocław 2014.
- Kieniewicz Stefan, *Sprawa benonitów 1808 r.*, w: *Wiek XVIII. Polska i świat. Księga pamiątkowa poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, red. A. Zahorski, Warszawa 1974, s. 435-443.
- Kłudkiewicz Kamila, *Kilka uwag o obecności książek ze skasowanych bibliotek klasztornych na aukcjach książek : na marginesie monografii Iwony Imańskiej*, „Per medium auctionis. Aukcje książek w Rzeczypospolitej XVII-XVIII w.”, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, ss. 464 , il. cz.-b. i kol., indeks osób, „Hereditas Monasteriorum”, 4 (2014) s. 411-416.
- Korzon Krystyna, *Fragment Treterianów w Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury. Biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 35 (1990) z. 50, s. 155-173.
- Kowalczyk Małgorzata Ewa, „*Osobliwie muszę tu wyznać zrządzenie Boskie nad tobą Synu mój kochany, iż twoja najlepiej cię kochająca Matka, uniesiona często słabością rozumu swojego, biła cię i źle ci życzyła*”. *Choroba psychiczna w rodzinie w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie dzieciństwa Stanisława Mikołaja Tretera*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 30 (2013) s. 103-112.
- Kowalczyk Małgorzata Ewa, *Synu mój najmilszy... ”. Życie i edukacja Stanisława Mikołaja z Lubomirskich Tretera w latach 1776-1789, opisane przez ojca w trzynastu listach*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 27 (2011) s. 59-70.
- Krochmal Jacek, *Kalendarium dziejów Archiwum Głównego Akt Dawnych i jego poprzedników (1807-2011)*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 18 (2011) s. 13, 16-17.

- Kuc-Czerep Marta, *Niemieckojęzyczni mieszkańcy Warszawy. Droga do obywatelstwa w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2021.
- Lelewel Joachim, *Bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke: historia drukarni krakowskich – tudzież historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie a przydany Katalog inku-nabulów polskich*, t. II, Wilno 1826.
- Łodyński Marian, *Z dziejów „Z Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej” w latach 1783-1794*, Warszawa 1935.
- Łopaciński Wincenty, *Baciarelli Fryderyk*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, red. W. Konopczyński, Kraków 1935, s. 197-198.
- Manteufflowa Maria, *Franciszek, Salezy Nakwaski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rostworowski, Wrocław 1977, s. 479-480.
- Marcinkowska-Malara Małgorzata, *Modlitwa o zachowanie czystości z drugiej połowy XVIII wieku*, „Terminus”, 18 (2016) z. 2 (38), s. 189-209.
- Orczyk Adam, *Kształcenie i wychowanie w seminariach duchownych od XVI do połowy XX wieku*, Sandomierz 2017.
- Owczarski Adam, *Redemptoryści benonicy w Warszawie 1787-1808*, Kraków 2000.
- Paszkiwicz Urszula, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i znalezionych w Polsce do 1939 roku*, cz. 1-2, Warszawa 1990.
- Paszkiwicz Urszula, *Catalogus cathalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, t. 1-2, Warszawa 2015.
- Petrani Aleksy, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawnohistoryczny”, 7 (1964) z. 1-2, s. 127-200.
- Pietrzkiwicz Dorota, *Książki z warszawskiej drukarni Księży Misjonarzy w ogłoszeniach prasowych (1780-1792)*, „Analecta”, 12 (2003) z. 1-2, s. 203-234.
- Pijaj Stanisław, *Archiwa rodzinno-majątkowe w zbiorach państwowych we Lwowie*, Warszawa 1995.
- Rostocki Władysław, *Stan badań nad sprawą usunięcia redemptorystów (benonów) z Księstwa Warszawskiego*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, red. K. Wojtyła, Lublin 1973, s. 455-464.
- Rudnicka Jadwiga, *Bibliografia katalogów księgarskich wydanych w Polsce do końca wieku XVIII*, Warszawa 1975.
- Shkurgan Oksana, *Muzyka w działalności duszpasterskiej benonitów warszawskich (1787-1808)*, w: *Święty Klemens Maria Hofbauer CSsR – dobry patron na złe czasy*, red. M. Sadowski, P. Dąbrosz-Drewnowska, Kraków 2020, s. 67-100.
- Słodkowska Ewa, *Produkcja i rozprowadzanie wydawnictw w Królestwie Polskim w latach 1815-1830*, Warszawa 2003.
- Smoleński Władysław, *Mieszkaństwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, Warszawa 1917.
- Willlaume Juliusz, *Fryderyk August jako księżę Warszawski (1807-1815)*, Poznań 1939.
- Willlaume Juliusz, *Misja berlińska J. K. Szaniawskiego w 1807-8 roku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F. Historia, 7 (1952) s. 201-265.
- Wojakowski Józef, *Wpływ Sejmu Czteroletniego na rozwój drukarstwa warszawskiego*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”, 13 (1993) s. 41-46.

**KATALOG BIBLIOTEKI POBENOŃSKIEJ JAKO ŹRÓDŁO WIEDZY
O DZIAŁALNOŚCI DUSZPASTERSKIEJ,
OŚWIATOWO-WYCHOWAWCZEJ I WYDAWNICZEJ ZGROMADZENIA
REDEMPTORYSTÓW W WARSZAWIE W LATACH 1787-1808**

Streszczenie

W artykule przedstawiono dzieje powstania oraz wstępną analizę, odnalezionego po ponad 200 latach w zbiorach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, nieznanego do tej pory badaczom *Katalogu Biblioteki Pobenońskiej* (jest to formalny tytuł tego dokumentu), biblioteki należącej do redemptorystów (benonitów), którzy w latach 1787-1808 prowadzili w Warszawie działalność duszpasterską, oświatową, opiekuńczą i kulturalną. Katalog jest cennym źródłem do badania wszechstronnej działalności Zgromadzenia Najświętszego Odkupiciela. Został spisany w pięciu tomach przez Stanisława Tretera na zlecenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Księstwa Warszawskiego. We wskazanym powyżej archiwum znajduje się w zespole rodziny Treterów. Poszczególne tomy katalogu zawierają książki łacińskie, polskie, niemieckie, francuskie i włoskie, podzielone według tematyki na teologię, prawo, medycynę, filozofię, historię i filologię. Katalog obejmuje również podręczniki do nauki w szkołach benońskich oraz rękopisy. Artykuł odtwarza historię spisania katalogu przez S. Tretera, późniejsze losy tego źródła i jego znaczenie dla badań nad aktywnością ośrodka benonitów. Rekonstruuje dzieje księgozbioru, liczącego ponad 6000 tomów i rozproszonego po kasacie zgromadzenia. Omawiając zagadnienie gromadzenia książek przez benonitów, przybliża słabo dotychczas poznaną ich działalność wydawniczą. Dokonane ustalenia pozwolą w przyszłości na dokładną analizę zawartości biblioteki pobenońskiej, zbadanie kultury umysłowej benonitów oraz uzupełnienie wiedzy o bibliotekach i drukarniach warszawskich przełomu XVIII i XIX wieku.

Słowa kluczowe: benonicy; redemptoryści; Klemens Hofbauer; Stanisław Treter; biblioteka; drukarnia benońska; *Katalog Biblioteki Pobenońskiej*